

Ірина Анатоліївна НАСМІНЧУК,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри цифрових, освітніх та соціо-економічних технологій,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: nasminchuk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3623-387X

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНО-СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Вступ. Художня література у кращих своїх зразках є джерелом ключових компетентностей, необхідних для набуття життєвого досвіду, опанування фаху, розвитку самосвідомості особистості. Вивчення наукових джерел з теми інклюзії дає підстави стверджувати, що сьогодні значно розширилися межі поняття компетентнісного підходу в освіті. Водночас науковці лише частково торкаються проблеми формування особистісно-соціальних компетентностей здобувачів ЗВО засобами інклюзивної літератури.

Мета статті – на матеріалі окремих зразків інклюзивної літератури окреслити перспективи реалізації компетентнісного підходу в ЗВО. Авторка передбачає можливість вирішення окремих аспектів порушеної проблеми шляхом доцільного відбору текстового матеріалу та розроблення методичного оснащення до його прочитання.

Наукова новизна. Вперше в українському освітньому дискурсі окреслено методичні орієнтири щодо впровадження компетентнісного підходу на матеріалі сучасних інклюзивних літературних творів, які акцентують увагу на правах людини, толерантності, емпатії, самосвідомості та соціальній відповідальності. Перевага віддається таким методикам навчання, як навчання у співпраці, імпровізаційні рольові ігри, використання технік психодрами, створення ситуації інтересу, евристичний метод, моделювання життєвих чи професійних ситуацій, створення коміксів за сюжетами творів. З'ясовується питання оптимізації пізнавальної активності здобувачів з ООП в різних ситуаціях спілкування.

Висновки. Визначено, що використання інклюзивної літератури в освітньому процесі ЗВО створює умови для реалізації компетентнісного підходу, що відповідає актуальним викликам сучасної освіти. Сьогодні є всі передумови для створення на базі інклюзивної літератури дидактичного та методичного матеріалу для розвитку мовно-літературної компетентності здобувачів з ООП, що складає перспективу дослідження.

Ключові слова: компетентнісний підхід, інклюзивна література, інтегроване заняття, психодрама, рефлексування, навчальна програма.

Iryna Anatoliivna NASMINCHUK,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Digital,
Educational and Socio-Economic Technologies,
Educational and Rehabilitation Institution
of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: nasminchuk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3623-387X

FORMATION OF PERSONAL AND SOCIAL COMPETENCIES OF HIGHER EDUCATION STUDENTS THROUGH INCLUSIVE LITERATURE

Abstract. Introduction. Fiction, in its best examples, serves as a source of key competencies necessary for acquiring life experience, mastering a profession, and developing personal self-awareness. The study of scientific sources on the topic of inclusion provides grounds to state that the boundaries of the competency-based approach in education have significantly expanded. At the same time, scholars have only partially addressed the issue of forming personal and social competencies of higher education students through inclusive literature.

The aim of the article. The aim of this article is to outline the prospects for implementing the competency-based approach in higher education through selected examples of inclusive literature. The author proposes that certain aspects of the raised issue can be addressed by appropriately selecting textual material and developing methodological support for its reading.

The scientific novelty. For the first time in Ukrainian educational discourse, methodological guidelines are presented for the implementation of a competency-based approach using contemporary inclusive literary works that highlight themes of human rights, tolerance, empathy, self-awareness, and social responsibility. Preference is given to such teaching methods as cooperative learning, improvisational role-playing games, the use of psychodrama techniques, creating situations of interest, heuristic methods, modelling life or professional situations, creating comics based on literary plots, and others. The article explores ways to optimize the cognitive engagement of students with special educational needs in various communicative contexts.

Conclusions. It has been established that the use of inclusive literature in the educational process of higher education institutions creates conditions for implementing a competency-based approach that meets the current challenges of modern education. Today, all prerequisites exist for the development of didactic and methodological materials based on inclusive literature aimed at fostering the language and literature competency of students with special educational needs, which constitutes a promising area of further research.

Key words: competency-based approach, inclusive literature, integrated lesson, psychodrama, reflection, educational program.

Вступ. Фахові методики поступово звільняються від безкритичного накопичення знань, а методика викладання літератури – від стереотипного сприйняття художнього твору лише як засобу пізнання і виховання. Натомість акцент робиться на компетентнісній освіті і набутті соціальної, особистісної, загальнокультурної, правової, психологічної, здоров'язбережувальної та інших компетентностей. «Компетентнісна освіта, – за словами Н. Бібік, – на чільне місце висуває життєві ситуації. <...> Навчальні завдання ставляться так, як функціонують проблеми в житті і передбачають відповідне застосування на практиці» [2]. Особистісно-соціальні компетентності дають змогу людині не лише адаптуватися до умов життя, але й впливати на події, змінювати дійсність і себе у дійсності відповідно до потреб часу і простору. Процес формування особистісно-соціальних компетентностей триває упродовж усього життя, долаючи шлях від адаптації через ідентифікацію до етапу соціальної індивідуалізації та персоніфікації. Не останню роль у цьому процесі відіграють компетентнісно зорієнтовані зразки української і зарубіжної літератури, що зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема переваг і ризиків запровадження компетентнісного підходу в сучасній освіті перебуває у центрі дискусій методистів-науковців та викладачів-практиків з початку XXI ст. Результатом цих дискусій стало чітке понятійне визначення, систематизація та структурування явища компетентності. «Компетентність, – як зазначають автори «Нового тлумачного словника української мови», – це динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання» [7, с. 173]. Серед компетентностей, яких потребує життя у соціумі, важливе місце посідають полікультурні, тобто ті, що реалізуються у здатності прийняти і сприйняти іншого з точки зору його релігії, мови, культури, кольору шкіри, психофізичних особливостей тощо.

Під час визначення видів компетентностей дослідники, як правило, виходять із поколіннєвих критеріїв і розглядають компетентності, яких набувають дошкільники, учні початкової та середньої шкіл, здобувачі фахової передвищої і вищої освіти, дорослі особи у конкретній професії. Складовими частинами цих компетентностей є знання, уміння, навички, досвід життєдіяльності. Серед компетентностей, яких особистість починає набувати зі школи, розрізняють: 1) предметні, що являють собою досягнення учнів відповідно до вимог навчальних програм дисциплін; 2) загальнокультурні (ключові), тобто ті, які забезпечують учневі особисту реалізацію, соціальну інклюзію, відповідний (до особистих пріоритетів) вибір професії та ефективну діяльність у різних сферах життя в дорослому житті. О. Цільмак чітко розмежує у складі ключових компетентностей особистісний і соціальний компоненти. Ключову особистісну компетентність науковиця бачить у такому спектрі: 1) інтрапсихічна компетентність, яка виказує здатність особистості до самооцінки і саморефлексії, а також «спроможність самоусвідомлювати себе, свої характерологічні особливості»; 2) екстероцептивна компетентність, що полягає у спроможності (с)прийняти «іншого»; 3) загальнокультурна компетентність, яка визначається «культурною спрямованістю особистості (її світоглядними уявленнями, ціннісними орієнтаціями, рівнем освіченості)»; 4) здоров'язбережувальна компетентність, детермінована приписами здорового способу життя і правилами безпеки життєдіяльності людини. До складу соці-

альної ключової компетентності О. Цільмак зараховує: 1) комунікативну компетентність, яка у вигляді своїх підвидів – мовленнєвої, мовної і соціокультурної – являє собою спроможність особистості до встановлення і підтримування контактів у соціумі; 2) правову компетентність як усвідомлення своїх соціальних функцій, прав та обов'язків; 3) політичну компетентність у розумінні прийняття / неприйняття державної політики і відповідного співвіднесення своїх інтересів з інтересами суспільства; 4) рольову компетентність, тобто «здатність особистості розв'язувати життєві проблеми, пов'язані з рольовою поведінкою або її засобами»; 5) психологічну компетентність, покликану забезпечити уміння взаємодіяти, толерувати, домовлятися у системах «людина – людина», «людина – соціум» [10]. Особистісно-соціальний розвиток здобувача з ООП безпосередньо пов'язаний з опануванням таких ключових компетентностей, як комунікативна, правова, загальнокультурна, здоров'язбережувальна, громадянська, психологічна.

Теорія і практика компетентнісного підходу в літературній освіті школярів і здобувачів ЗВО представлена у працях педагогів, психологів, літературознавців. І навіть побіжний перелік імен українських учених переконує у значному зацікавленні важливою проблемою, різні аспекти якої розглядали Г. Блеч, Н. Головченко, Д. Дроздовський, О. Овчарук, І. Підлипняк, І. Родигіна, С. Шаров, Т. Шарова, Ю. Швалб. Так, наприклад, О. Овчарук [8] досліджує сутність компетентнісного підходу в освіті з точки зору стратегічних орієнтирів міжнародної спільноти. В аспекті компетентнісного підходу послідовно розглядає проблему формування змісту дисциплін мовно-літературного циклу в навчанні школярів з інтелектуальними порушеннями Г. Блеч [3]. Н. Головченко [4; 5] аналізує окремі зразки сучасної української літератури як засіб формування інклюзивної компетентності вчителя. Д. Дроздовський [6] презентує власний досвід перетворення заняття з літератури у процес набуття ключових компетентностей. На його переконання, на занятті з літератури «може бути розвинуто не лише естетичне відчуття, *вчування* у слово, але й щось значно *прагматичніше*, що відповідає духу сьогодення» [6, с. 6].

Вивчення наукових джерел з вибраної теми дає підстави стверджувати, що вони значно розширили межі поняття компетентнісного підходу в освіті. Водночас і теоретики, і методисти-практики лише частково торкаються проблеми формування особистісно-соціальних компетентностей здобувачів ЗВО засобами інклюзивної літератури.

Мета дослідження. Спостереження за освітнім процесом у закладах фахової передвищої і вищої освіти, аналіз рівня особистісно-соціальних компетентностей здобувачів з ООП дають змогу зробити припущення, що запровадження курсу «Інклюзивна література» сприятиме поглибленню інноваційних підходів, як того вимагає педагогічна концепція навчання та освіти. З огляду на це ставимо собі за мету окреслити перспективи реалізації компетентнісного підходу до вивчення інклюзивної літератури у ЗВО, розглянути окремі зразки інклюзивної тематики, подати методичні зауваження до їх прочитання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз програм з інклюзивної літератури засвідчує їх орієнтування на компетентнісний підхід. Знайомство з кращими зразками інклюзивної літератури сприяє набуттю здобувачем певних навичок щодо поведінки, спілкування, взаємодії у соціумі. «Урок літератури – це урок компетентностей. Кожний твір – це досвід» [6, с. 6], – слушно констатує Д. Дроздовський. Засобами художнього слова викладач-практик послідовно формує такі складові частини загальнокультурної компетентності, як толерантність, здатність брати на себе відповідальність, повага і шанобливе ставлення до «іншого», визнання людини найвищою цінністю, розуміння відмінностей між людьми. Через чужий досвід, описаний у творі, він ненав'язливо допомагає здобувачеві з ООП відпрацьовувати способи для розкриття власного потенціалу, вчитися відчувати власну значущість і розцінювати свої індивідуальні особливості не як невирішувану проблему, а як корисний ресурс. На переконання Н. Бібік, «це і є сутністю культурної компетентності, яка передбачає здатність жити та взаємодіяти з іншими в умовах полікультурного суспільства, керуючись національними та загальнолюдськими духовними цінностями» [1, с. 48].

Задля формування і розвитку читацької та загальнокультурної компетентностей послідовно застосовуємо методику інтегрованих занять, ігрові та інтерактивні технології. Логіка подій, оприявнених у творах інклюзивної літератури, підказує доцільність такої форми організації навчально-пізнавальної діяльності, як інтегроване заняття. На такому занятті відкривається

можливість різносторонньо обсервувати художній образ, пізнавати об'єкт у всій багатогранності його якостей. В межах інтегрованого заняття зі словесності найорганічніше поєднуються компетентності з літератури і психології. Виходячи з цієї обставини, на інтегрованих заняттях з літератури задля полегшення спілкування і налагодження атмосфери довіри та згуртованості використовуємо елементи психодрами як методу групової психотерапії. Створені і розіграні за фрагментами сюжетів інклюзивних творів мінівистави мають спонукати учасників і глядачів процесу до бесід, дискусій щодо питань, які хвилюють найбільше. Перевага має бути за творами, які дають підстави говорити про соціальні компетентності, пов'язані з поняттями соціального мислення, міжособистісної поведінки, прав людини, здорового способу життя, толерантності, етичних норм тощо. Наприклад, твори Катерини Бабкіної «Гарбузовий рік» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2014. 48 с.), Андрія Бачинського «140 децибелів тиші» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2015, 128 с.), Тетяни Корнієнко «Недоторка» (Київ: Час майстрів, 2015. 104 с.), Оксани Радушинської «Метелики у крижаних панцирах» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 160 с.), Дзвінки Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 240 с.), Оксани Сайко «До сивих гір» (Львів: Піраміда, 2015. 140 с.) дають змогу відібрати та відпрацювати ситуації і сцени, які стосуються проблеми несприйняття «іншого» чи почуття самотності молодого людини з ООП.

Доречними в інклюзивному середовищі бачаться такі техніки психодрами: виконання ролі, діалог, монолог, обмін ролями, репліки вбік, самопрезентування. За умови, що інтегровані заняття не будуть спорадичними, а системно лягатимуть у методичний дискурс, значно зросте пізнавально-діяльнісний, соціально-особистісний і рефлексивно-творчий потенціал здобувачів вищої освіти, що забезпечить набуття компетентностей, необхідних у житті.

Ефективним прийомом, який не лише сприяє зануренню у глибини письменницького задуму, але й допомагає у вирішенні важливої проблеми реального життя, є імпровізаційні рольові ігри за сюжетом вибраного твору. «Урок літератури, – зауважує Д. Дроздовський, – це урок життя. Тільки ми проживаємо його, одягаючи тіла інших. Літературні герої, можливо, живіші не менше од нас. Хто заперечить, що наш світ часто нагадує рольову гру, у якій нам постійно потрібно обирати ті чи ті ролі?» [6, с. 9]. Імпровізаційні рольові ігри синтезують дидактичні і літературознавчі підходи. Досвід показує, що здобувачам легко вдається вжитися в образи книги Оксани Радушинської «Метелики в крижаних панцирах». В інклюзивному середовищі з інтересом сприймається життєва історія авторки, яка, попри інвалідність, веде надактивний спосіб життя, волонтерить, виступає з авторськими програмами як теле- та радіоведуча, охоче відгукується на участь у благодійних проєктах й акціях. Знайомство з творами Оксани Радушинської здобувачів Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут» має ще й краєзнавчий сенс, оскільки письменниця народилася, живе і працює на Хмельниччині. Її повість «Метелики в крижаних панцирах» викладає історію дівчинки Ярини, яка волею випадку опинилася в інвалідному візку. Водночас це й історія першого романтичного почуття хлопця Артема. Ставимо перед здобувачами завдання перевіритися в героїв розповіді, озвучити діалоги для кращого розуміння внутрішніх спонук закоханого хлопця і переживань прикутої до інвалідного візка дівчинки, оприявнити прихований конфлікт між її бажаннями і можливостями. Варто проговорити ситуацію, коли вона зі сльозами в голосі й на очах відмовляється від ідеї хлопця відвідати танцювальний майданчик. Це допоможе зануритись у мікросвіт почуттів Ярини, здобути хай і мінімальний, проте все ж таки досвід, який убезпечить від помилок у спілкуванні з людьми з особливими потребами. Неправильна модель поведінки у дражливих ситуаціях оскаржується засобом внутрішнього монологу Ярини, який теж варто озвучити відповідними техніками психодрами: «Але там, на дискотеці, чи не засміють її незнайомі, мовляв, припхалася, в інвалідному візку <...> Або дивитимуться на неї і жалітимуть: от, бідна, на ноги не стає». Очікуваними результатами перевілень у межах рольової гри є емпатія й емоційний інтелект, у процесі «програвання» елементів літературного світу осмислюються непрості питання, приходять усвідомлення, що виходити за рамки традицій і стереотипів у поглядах на світ і себе у світі не лише можливо, але й необхідно.

Фрагменти з цікавих інклюзивних творів здобувачі залюбки проєктують на інтерактивні технології навчання, створюючи, наприклад, спільними зусиллями комікси за сюжетами чи

поведінкою героїв. А захоплення молоді соцмережами забезпечує появу такого продукту на просторах Facebook, YouTube, Telegram, Instagram. «Тридцять перший меридіан» Євгенія Пірог, «Пригоди Даші й Тіні» Вікторії Надикто якнайкраще надаються до такого використання та уможливають розмову про компетентності у галузі історії, природничих наук, техніки і технологій.

Кожен ретельно підібраний твір необхідно аналізувати з позицій гуманістичної етики, яка розглядає людину як тілесно-духовну цілісність, беручи за основу сентенцію Еріха Фромма, що «мета людини – бути собою, а умови досягнення такої мети – бути людиною для себе. Не самозречення, не себелюбство, а любов до себе; не відмова від індивідуального, а схвалення власного людського я» [11].

Сприйняття художнього твору, будучи процесом і дією, включає такі етапи: 1) рецепційна установка, опертя на особистісний емоційний досвід; 2) свідоме сприйняття часу і простору твору; 3) активне духовне переживання, що здійснюється у єдності із самовираженням та емпатією; 4) формування власної системи етичних переконань; 5) оцінні судження. Простежимо ці етапи, спираючись на новелу Галини Тарасюк «Я маю ноги». У цьому «споміні дитинства» письменниця оповідає про свій дитячий досвід, набутий як результат спілкування зі скаліченим на Другій світовій війні безногим дядьком Пилипом. Сьогодні Україна переживає війну з російським агресором, і, на жаль, сучасна молодь має сумний особистісний досвід переживання вселюдської трагедії. Отже, практично кожен на занятті зможе поділитися суто своєю драматичною історією. Дбаючи про свідоме сприйняття часу і простору твору, звертаємо увагу здобувачів на художні деталі («камінь, на якому сидів дядько», «сьогодні неділя», «позад дядька, на сухому, стоїть його машинка»). Щоб відчувати, як дівчинка-оповідачка ідентифікує себе з дорослим і прагне надати йому емпатичної підтримки, варто зачитати (бажано в ролях) такий діалог:

- А можуть коли-небудь мені відрізати ноги? – питаю і дивлюся на свої босі ноги.
- Не можуть, – дядько дивиться на те місце на камені, де мали б бути його ноги.
- Ну, все може бути, – кажу я повагом, як мовлять старші.

Почуття виникають не лише у дівчинки-підлітка, але й у реципієнта. Емпатичне розуміння інших людей розвивається у читача як результат набуття емоційної компетентності. Сприйняття твору Галини Тарасюк відбувається і на рівні відображення соціальних явищ часу («хоч калікою, аби живий»). Отже, новела унаочнює неприпустимість війни і дає підстави говорити про соціальні компетентності, пов'язані з ідеєю найвищої цінності людського здоров'я і життя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На заняттях з вивчення інклюзивної літератури замало познайомити здобувача з художнім текстом як явищем літератури. Результатом ознайомлення мають стати базовані на знаннях і цінностях компетентності, спрямовані на виконання певних дій. Інклюзивна література у своїх гідних виявах, будучи ретранслятором гуманістичної етики, розповідає про цінності не з точки зору загальноприйнятих норм, принципів, ідеалів, а з погляду людини як такої, її унікальності. Шляхи формування компетентностей різні з огляду на особливості кожного здобувача. Спираючись на зміст прочитаного, необхідно відпрацьовувати оптимальні способи для розкриття потенціалу кожного, допомогти відчувати власну значущість і використовувати індивідуальні особливості не як проблему, а як корисний ресурс. Перспективним напрямом дослідження є створення на базі інклюзивної літератури дидактичного та методичного матеріалу для розвитку мовно-літературної компетентності здобувачів з ООП.

Література:

1. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 47–52.
2. Бібік Н. Компетентнісно орієнтовані завдання як навчальний ресурс соціалізації молодших школярів. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи*: матеріали Шостої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Умань, 8–9 жовтня 2020 року. Умань, 2020. С. 6–12. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/722352> (дата звернення: 24.03.2025).
3. Блеч Г. Компетентнісний підхід у навчанні української мови школярів з порушенням інтелектуального розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: виклики сьогодення*. Київ: Наша друкарня, 2020. С. 44–59.

4. Головченко Н. Роль сучасної української літератури у формуванні толерантного суспільства. URL: <https://surl.li/mhakps> (дата звернення: 22.03.2025).
5. Головченко Н. Сучасна українська література як джерело формування інклюзивної компетентності вчителя методами інформальної освіти. *Неформальна та інформальна освіта як ресурс розвитку особистості*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Таврійський національний університет імені В. Вернадського, 2020. С. 115–121.
6. Дроздовський Д. Компетентності літератури: есе для вчителя Нової української школи. Київ: Саміт-книга, 2019. 180 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ: Аконті, 2001. Т. 2. 926 с.
8. Овчарук О. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: К.І.С., 2004. 111 с.
9. Родигіна І. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Науково-методичний аспект. Харків: Основа, 2008. 120 с.
10. Цільмак О. Складові структури компетентностей. *Наука і освіта*. 2009. № 1–2. С. 128–135.
11. 15 цитат Еріха Фромма про любов, щастя й бажання. URL: <https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/15-citat-erika-fromma-o-lyubvi-schaste-i-zhelanii-43998.html> (дата звернення: 25.03.2025).

References:

1. Bibik, N. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid: refleksyivnyi analiz zastosuvannya [The competency-based approach: A reflective analysis of its application]. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektivy – The Competency-Based Approach in Modern Education: International Experience and Ukrainian Perspectives*, 47–52. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
2. Bibik, N. (2020). Kompetentnisno oriientovani zavdannia yak navchalnyi resurs sotsializatsii molodshykh shkoliariv [Competency-oriented tasks as an educational resource for the socialization of primary school students]. In *Modernizatsiia osvithnoho seredovyscha: problemy ta perspektivy: Proceedings of the Sixth International Scientific and Practical Conference (Uman, October 8–9, 2020)*, pp. 6–12. Uman. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/722352> (last accessed: 24.03.2025) [in Ukrainian].
3. Blech, H. (2020). Kompetentnisnyi pidkhid u navchanni ukraïnskoi movy shkoliariv z porushenniam intelektualnoho rozvytku [The competency-based approach in teaching the Ukrainian language to students with intellectual disabilities]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: vyklyky sohodennia – Education of persons with special needs: challenges of today*, 44–59. Kyiv: Nasha drukarnia [in Ukrainian].
4. Holovchenko, N. Rol suchasnoi ukraïnskoi literatury u formuvanni tolerantnoho suspilstva [The role of contemporary Ukrainian literature in shaping a tolerant society]. Retrieved from <https://surl.li/mhakps> (last accessed: 22.03.2025) [in Ukrainian].
5. Holovchenko, N. (2020). Suchasna ukraïnska literatura yak dzherelo formuvannya inkliuzyvnoi kompetentnosti vchytelia metodamy informalnoi osvity [Modern Ukrainian literature as a source of developing teachers' inclusive competence through informal education methods]. *Neformalna ta informalna osvita yak resurs rozvytku osobystosti: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, 115–121. Kyiv: Tavriyskyi natsionalnyi universytet imeni V. Vernadskoho [in Ukrainian].
6. Drozdovskyi, D. (2019). Kompetentnosti literatury: ese dlia vchytelia Novoi ukraïnskoi shkoly [Literature's competencies: Essays for the teacher of the New Ukrainian School]. Kyiv: Samit-knyha [in Ukrainian].
7. Yaremenko, V., & Slipushko, O. (eds.). (2001). Novyi tлумachnyi slovnyk ukraïnskoi movy: u 4 t. (vol. 2) [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: in 4 volumes (vol. 2)]. Kyiv : Aconit [in Ukrainian].
8. Ovcharuk, O. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektivy [The competency-based approach in modern education: Global experience and Ukrainian perspectives]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
9. Rodyhina, I. (2008). Kompetentnisno oriientovanyi pidkhid do navchannia. Naukovo-metodychnyi aspekt [Competency-oriented approach to learning: Scientific and methodological aspect]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
10. Tsilmak, O. (2009). Skladovi struktury kompetentnostei [Components of the competency structure]. *Nauka i osvita – Science and education*, 1–2, 128–135 [in Ukrainian].
11. Fromm, E. (2025). 15 tsytat Eriakha Fromma pro liubov, shchastia y bazhannia [15 quotes by Erich Fromm about love, happiness, and desire]. Retrieved from <https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/15-citat-erika-fromma-o-lyubvi-schaste-i-zhelanii-43998.html> (last accessed: 25.03.2025) [in Ukrainian].